

О. М. Луговий

УНІЙНІ ПРОПОЗИЦІЇ ВІЗАНТІЇ ТА ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА КОНСТАНЦЬКОМУ СОБОРІ

Для константинопольського уряду церковні протиріччя між Сходом та Заходом слугували вагомим інструментом зовнішньої політики протягом всієї історії Ромейської імперії. З моменту формального розколу церков у 1054 р. цей інструмент отримав ясний та відвертий характер. Оскільки офіційна ідеологія як східної, так і західної Церкви розглядала схизму як ненормальний її стан, то за всякої ліпшої нагоди пропозиція припинення схизми мала розглядатись як безумовно прийнятна до розгляду та благочестива. Тому будь-яке загострення у відносинах із країнами латинського обряду чи, пізніше, будь-яка потреба в активнішому їх втручанні у візантійські справи, в першу чергу з метою підтримки проти загрози з боку турків-османів, мали своїм наслідком появу пропозицій з боку Константинополя, які невідворотно призводили до позитивної офіційної реакції Римського престолу.

Класичним прикладом першого типу застосування цієї політики була апеляція Михайла VIII Палеолога до Риму щодо возз'єднання церков, котра завершилась унією на Ліонському соборі 1274 р. Хоча ця унія і не мала серйозного впливу на історію церкви, однак вона зіграла виключно вагому роль у зовнішній політиці Михайла VIII та дозволила на декілька років заблокувати агресивні дії Карла Анжуйського. Але далі константинопольському уряду довелося протягом шести років удавати готовність імплементувати унію та зв'язувати руки навіть не дуже доброзичливих щодо василевса понтифіків постійними перемовинами щодо цього¹.

В умовах, коли Візантія вже по суті припинила своє існування як імперія, хоча все ще носила таку назву, та перетворилася на середню балканську країну, значною мірою залежну від Османської політики, вона все ще мала один

¹ Geanakoplos D.J. Michael Palaeologus and the West, 1258-1282. Study in Byzantine-Latin Relations. Harvard University Press, 1959. P. 258 і далі.

великий козир – Константинопольський патріархат. І патріарх досі діяв у симфонії із василевсом. Тому унійні пропозиції не просто могли стати в нагоді, а були тепер навіть іще більш актуальними. Мануїл II прямо рекомендував своєму синові, Іоанну VIII, підтримувати безпеку унії церков в очах османів². Це тонке балансування і було найбільш дієвим важелем зовнішньої політики Візантії на її західному векторі протягом останньої половини XIV – першої половини XV ст.

З іншого боку, католицька церква потерпала від власної «Великої схизми», маючи одночасно двох або трьох пап. За цих умов той з конкурентів, який якщо не здійснив, а бодай явно наблизив би примирення зі Східною церквою, різко зміцнив би свої позиції. Коли ж половина католиків для іншої половини є схизматиками, то схизма зі Східною церквою вже виглядала не так гостро. Натомість, реальна практика проведення церковних соборів для припинення Схизми демонструвала дієвий інструмент і для вирішення давнішої схизми із православними. Проекти воз'єднання церков тісно переплітались із закликами до хрестових походів, які традиційно використовувались для підсилення авторитету церковного ієрарха.

Д. Гілл наводить низку фактів, що свідчать про постійне обговорення ідеї про церковну унію у країнах християнського Заходу. Її підтримував, зокрема, Олександр V – критський грек Петро Філаргіс, обраний папою на соборі в Пізі. Він, можливо, навіть встиг розгорнути дипломатичну активність в цьому напрямку³. Перед самою смертю Олександра до нього прибув найавторитетніший візантійський дипломат часів Мануїла II, письменник та ідеолог єдності римського світу, Мануїл Хрисолора⁴, якому пізніше привелося зробити вагомий внесок як у справу пропагування унії, так і організації церковного Собору, що є головною історичною подією цієї публікації.

² Фріс В. де. Рим і патріархати Сходу / пер. з нім. О. Конкевича, С. Матіяш. Львів, 2015. С. 78-79.

³ Гілл Д. Флорентійський собор / пер. з англ. М. Прокопович. Львів, 2016. С. 31.

⁴ Mergiali-Sahas S. Manuel Chrysoloras (ca. 1350-1415) an Ideal Model of a Scholar-Ambassador // *Études Byzantines*, n.s. 3. 1998. P.1-12.

Констанцький собор відкрився 5 листопада 1414 р. І на нього одразу прибули, як про те сповіщає хроніст цього собору Ульріх фон Ріхенталь, «рицар Ніколаус з Мореї, Андрівокко з Мореї та Еммануїл з Хрисолени». Під останнім ім'ям власне і криється Мануїл Хрисолора. Він прибув до Констанцу разом із папою Іоанном XXIII ще в жовтні 1414 р. 3 березня 1415 р. ще один посол з Константинополя, можливо, нарешті привіз йому необхідне послання чи інструкції для дії на соборі, однак 15 березня Мануїл Хрисолора помер.

Звісно, на першому місці серед питань, які мав вирішувати Констанцький собор, стояло воз'єднання західної Церкви. Тільки після того можна було серйозно братися за таку відповідальну справу як унія з Церквою східною. Однак ані візантійська делегація не полишала створювати атмосферу очікування дива, ані західні церковні інтелектуали не припиняли нагадувати про необхідність об'єднання усіх християн перед лицем зовнішнього ворога. В березні 1416 р. до Констанцу прибули Николай Евдемоніан та Іоанн Владинтер. Про них (без імен) відомо з кількох листів, спрямованих до Кельнського університету та до Праги навесні того року⁵. Филип Маллійський сповіщав про цю грецьку делегацію Альфонса Арагонського 27 листопада 1417 р. і наголошував, що загальна думка на соборі така, що «греки повернуться». Аналогічну гадку висловлює в листі, написаному восени 1417 р., П'єтро-Паоло Верджеріо⁶.

Тим часом в листопаді 1417 р. нарешті завершилась інтрига щодо обрання нового Папи. Ним став кардинал Оддоне Колонна під ім'ям Мартина V.

Сильвестр Сиропул пізніше розповідав про місію Евдемоніана, котрий «вирушивши до Риму, прилучився до однастайності західної Церкви та доклав сил для підкорення

⁵ Loenertz R. Les dominicains byzantins Théodore et André Chrysoberges et les négociations pour l'union des églises grecque et latine de 1415 à 1430 // Archivum Fratrum Praedicatorum, IX (1939). P.23-29; Пашкин Н. Г. Византизм в европейской политике первой половины XV в. (1402-1438 гг.). Екатеринбург, 2007. С. 61-62.

⁶ Гілл Д. Вказ.пр. С. 34.

одному папі усіх латинських народів». Мовляв, знайшовши вдалий момент під час проголошення папи Мартина, Евдемоніан проголосив про об'єднання західної Церкви та східної та підтвердив прагнення василевса щодо цього. В якості помічника він знайшов серед латинян «Родосця Андрія, котрий і сам трапився при проголошенні і розлогу промову виголосив перед папою про єдність. Як людина наша і тут вигодувана освітою та еллінською мудрістю, немов ужалений він відбув до латинян і став там прихильним і удостоєнним гідності єпископа, з того часу докладав завжди зусиль і інших притягнути до того вчення, котре він обрав» (Кн. II, 5)⁷.

Йдеться про Андрія Хрисоверга. Пізніше, на Базельському соборі, він твердив, що був переклав послання греків до Констанцького собору в 36 пунктах щодо церковної унії. Але це твердження є єдиною згадкою про подібне послання.

В той час як візантійський проект унії на церковний собор приносили посланці імператора, церковна влада Константинополя демонстративно не брала в подібних заходах участі. Відношення патріаршого престолу до ідеї унії було незмінним із минулого сторіччя – висловленим ще у 1397 р. Антонієм IV у відповідь на унійні пропозиції Владислава II Ягайла та митрополіта Кіпріана Київського. Питання про унію із католицькою церквою може розглядатись, але лише на вселенському соборі та лише у Константинополі⁸.

На цьому тлі набагато активнішу позицію займала делегація Польського королівства. При цьому правителі об'єднаної держави Польщі та Литви використовували

⁷ Грец. оригінал: Les “Mémoires” du Grand Ecclésiarque de l’Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur les concile de Florence (1438-1439) / ed. sur V. Laurent. Paris, 1971. P.104-106. Рос. переклад: Сильвестр Сиропул. Воспоминания о Ферраро-Флорентийском Соборе (1438-1439)/ пер. с греч. А. Занемонца. СПб., 2010. С. 25.

⁸ Ломизе Е.М. Константинопольская патриархия и церковная политика императоров с конца XIV в. до Ферраро-Флорентийского собора (1438-1439) // Византийский временник. Т. 55 (80), ч. 1. 1994. С.105

можливості як ієрархів католицької церкви, так і греків-уніатів та прагнули ще й скористатися вдалим обставинами, що склалися у православній церкві підвладних їм земель Русі.

Але першим 7 жовтня 1415 р. лист польського короля в справі церковної унії читав на соборі легат домініканець Феодор Хрисоверг. Маємо відгук про настрої, що опанували Собор у зв'язку із цими виступами. Посланець Віденського університету Петер фон Пулькау у своєму листі від 15 жовтня 1415 р. сповіщав таке: «Наступного понеділку (7 жовтня 1415 р.) пан Солсберійський⁹ у конгрегації депутатів доповів..., що ще могла бути велика надія щодо повернення греків до Римської церкви. І посольство з Польщі надало листи краковського короля, відправлені щодо цього для оголошення на Соборі, які коротко містили, що брат Феодор з орд. проповідн., вікарій Константинопольський, обізнаний з грецькою, латинською та руською мовами, прибув туди в тій же самій справі, і через нього також можна було сподіватися повернути роди руські, від віри Христової віддалені»¹⁰. Текст листа Владислава II зберігся (док. I) і відображає готовність польського короля досягти унії.

13 грудня того ж року познанський єпископ, також грек за походженням, Андрій Ласкаріс в присутності інших послів короля Владислава та великого князя литовського, жемойтського та руського Вітовта виголосив палку промову, представляючи позицію своїх патронів та вказуючи на Феодора Хрисоверга (док. II) .

Надзвичайно важливим епізодом польської унійної політики стала місія київського митрополита Григорія Цамблака на Констанцькому соборі. Його прибуття змальовує хроніст

⁹ Роберт Галам, архієпископ Солсбері з 1407 до 1417 р.

¹⁰ Petrus de Pulka. Abgesander der Wiener Universität am Concilium zu Constanz. Von Friedrich Firnhaber // Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen. XV Band. Wien, 1856. S. 34-35. Див.: Loenertz R. Op.cit. P.17; Пашкин Н.Г. Указ.соч. С. 65, прим. 68; Graff T. Sobór w Konstancji wobec monarchii Polsko-Litewskiej // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne 141, z. 2 (2014), s. 517.

цього собору Ульріх фон Ріхенталь¹¹. Говорить про візит Цамблака і вже згаданий Петер фон Пулькау у листі від 1 березня 1418 р.: «Іншого разу прибув певний руський архієпископ обряду та мови грецьких, названий Київським, котрий близько п'ятниці 25 лютого в загальній консисторії пред'явив листи короля Польщі та брата його, герцога Литви, в котрих ті, вітаючи н[ашого] п[ана] Папу з його обранням, рекомендували себе готовими бути обдарованими аудієнцією щодо способу їх (схизматиків) повернення. Його [повернення] як у листах, так і сам архієпископ усним виступом через перекладача змальовували, вочевидь, що воно владналося би зібранням загального собору обох [конфесій], на який наш верховний понтифік особисто би прибув. Так само прелати обох партій з докторами приведені були би до згоди у кроткий та чесний спосіб союзу з нами очікувано легко, оскільки патріарх греків може бути добре налаштований щодо запропонованого вище. ... Такий же спосіб повернення їх, тобто через скликання собору, також пропонував і архієпископ через перекладача»¹².

Але набагато кориснішими є свідчення щоденника, котрий під час собору вів архієпископ Екський, кардинал Гійом Філластр¹³. Цей фрагмент ми приводимо повністю з причини його надзвичайній важливості (док. III).

Крім наведеного Філластром текста, зберігся ще один запис промови Цамблака церковно-слов'янською мовою, підписаний «Григория архиепископа Киевского и всея Руси слово похвалное иже у Фролентии и у Костентии собору галатом, италом и римляном». Він міститься у збірці Супрасльського

¹¹ Ulrichs von Richental. Chronik des Constanzer Concils 1414 bis 1418 / her. von M.R. Buck. Tübingen, 1882. S. 47, 133. Р. Лёнерц наводить розлогу цитату з видання того самого тексту 1575 р., яке, втім, досить сильно відрізняється, навіть мовою, якою написано текст: Loenertz R. Op.cit. P.35-36.

¹² Petrus de Pulka. S. 68.

¹³ Fillastres Gesta concilii Constanciensis // Acta Concilii Constanciensis / her. von H. Finke. B.II. Münster, 1923. S.164-167.

монастиря, складений у XVII ст. за участі Йосафата Кунцевича¹⁴. Плутана інформація заголовку створила дискусію в історіографії щодо авторства промови. Однак на сьогоднішній день більшість дослідників визначає саме Григорія Цамблака автором цього тексту.

Однак залишається питання, котрий саме текст був виголошений у Констанці?

Так, Г. Првев вважав, що у Констанці пролунав текст, збережений у творі Філластра¹⁵. Г.-Д. Дьопман¹⁶ не бачив великої різниці між головним змістом двох текстів. Відмінність же латинської версії викликана тим, що Г. Філластр записував текст по пам'яті, що й вплинуло як на характер, стилістику та термінологію, так і на підкреслену пошану до Папи Римського. З такою думкою погоджується І. Шпик¹⁷. Ю. Бегунов¹⁸ та Б. Флоря¹⁹ наголошують на аутентичності саме супрасльського тексту промови, поміркованішого стосовно унії. А в створенні латинського тексту, на їхню думку, брав безпосередню участь

¹⁴ Афанасенко Ю. «Похвальное слово отцам Констанцкого собора» Григория Цамблака: проблемы изучения // Ученые записки Витеб. гос. ун-та. 2014. Том 17. С. 84-89.

¹⁵ Првев Г. Констанцкият събор (1414-1418) и участието на Григорий Цамблак в него // Търновска книжовна школа. Т. 2. Ученици и последователи на Евтимий Търновски. Втори международен симпозиум. Велико Търново, 20-23 май 1976. София, 1980. С. 489.

¹⁶ Дьопман Х.-Д. Митрополит Григорий Цамблак и неговото отношение към римската църква на Констанцкия събор // Търновска книжовна школа. Григорий Цамблак. Живот и творчество. Трети Международен симпозиум. Велико Търново, 12-15 ноември 1980. София, 1984. С. 379-383.

¹⁷ Шпик І. Високоосвічені болгари – провідники церковно-інституційного та релігійно-культурного життя Русі-України (остання чверть XIV-XV ст.) // Проблеми слов'язознавства. 2005. Вип. 55, с. 21-22.

¹⁸ Бегунов Ю. К. К вопросу о церковно-политических планах Григория Цамблака, Советское славяноведение. 1981, №3. С. 57–65.

¹⁹ Флоря Б. Исследования по истории церкви. Древнерусское и славянское средневековье. М., 2007. С. 299.

Андрій Хрисоверг, чому цей документ і носить відверто уніатський характер.

Останнє твердження на сьогодні є неактуальним, як це показав Ю. Афанасенко. Цей дослідник вважає, що супрасьська промова була виголошена в якості проповіді на одній зі служб, що їх проводив Цамблак у Констанці. Ю. Афанасенко підкреслює наявність потужного конціліаризму у тексті цієї промови Цамблака²⁰.

М. Геппел²¹ та Ю. Пелешенко²² на підставі уважного порівняння обох текстів вважають кириличну промову нейтральнішою та ближчою до ідей самого Григорія Цамблака. Латинська ж промова знаходиться під сильним впливом перекладача, котрим М. Геппел вважає Маврикія Рвачку. Супрасьську версію же вона розглядає як проект, написаний до поїздки для виголошення на Соборі. Відповідно у ньому не згаданий Папа Римський, бо нового папу обрали 11 листопада 1417 р., і Григорій дізнався про цей факт лише в дорозі або ж уже в Констанці – і лише тоді могла відповідна згадка з'явитися в тексті. Ця остання версія була складена вже у Констанці під тиском з боку архієпископів Гнезненського та Плоцького. Цьому, однак, протиречить повідомлення Петера фон Пулькау про зміст листів Владислава та Вітовта.

Уважне порівняння обох текстів доводить, що латинська версія аж ніяк не є перекладом церковно-слов'янської. Однак головна ідея обох текстів – та сама. Цамблак пропонує зібрати собор для вирішення усіх проблемних питань, що роз'єднують церкви та в обох випадках показує себе прихильником церковної єдності. Латинський текст при цьому переобтяжений похвалами на адресу Папи Римського та примирення Західної церкви всередині себе, церковно-слов'янський же текст звернений виключно до «отців Собору» та взагалі не згадує

²⁰ Афанасенко Ю. Указ.соч.

²¹ Heppell M. New Light on the Visit of Grigori Tsamblak to the Council of Constance // *The Orthodox Churches and the West* / Ed. D. Baker. Oxford, 1976. P. 223-229.

²² Пелешенко Ю.В. Розвиток української ораторської та агіографічної прози кінця XIV–початку XVI ст. Київ, 1990. С. 54-63.

Папу. Тому слушною є думка М. Геппел щодо часу його створення перед обранням Папи Мартина V. Б. Флоря також помітив, що навіть у латинському тексті, визнаючи Папу єдиним вікарієм Христа на землі, Цамблак, однак, не наділяє його правом вирішити справу унії одноосібно²³.

В історіографії гостро дискутується проблема легітимності Григорія Цамблака в якості митрополита. Однак для даної публікації ця проблема не є такою важливою. Його участь не була опротестована ані з боку візантійської делегації, ані з боку інших учасників собору.

Т. Графф зазначає, що йшлося не так про успіх місії, як про збереження політичної позиції Ягайла та Вітовта, оборонців віри, відданих синів церкви та урядовників повернення загублених синів її, про їх готовність провадити унію на своїх землях. Таким чином, Т. Графф доходить висновку, що унійна пропозиція мала успіх, проте лише «визерунковий та пропагандовий»²⁴. Близьку думку висловлює і М. Пашкін: попри нездійсненість офіційно проголошеної мети місії, виступ Цамблака був не без результату для зовнішньої політики Польщі в її конкуренції з Орденем, а висловлена позиція Цамблака була «чисто грецькою»²⁵.

Тому насправді також не важливо, чи був сам Цамблак, добре знаний антилатинник, відвертим прихильником унії, чи ні. Його промови не містять конкретних пропозицій щодо об'єднання церков, однак вони проголошують саму ідею корисності такого об'єднання. Його участь у соборі мала інструментальний характер. Вона була одним із кроків влади Польського королівства та Великого князівства Литовського по завоюванню прихильності Римського престолу у справі вирішення жемойтської проблеми. Король Владислав і сам

²³ Флоря Б. Указ. соч. С. 300.

²⁴ Graff T. Op.cit., s. 517.

²⁵ Пашкин Н. Г. Византия в европейской политике... С. 70; Пашкин Н. Г. Греко-латинская церковная уния на Констанцском соборе в зеркале польско-тевтонских отношений // Античная древность и средние века. 2015, вып. 43. С. 320-330. Див. також: Флоря Б. Указ. соч. С. 300.

Вітовт прагнули довести свою позицію найкращих, найефективніших представників римської церкви.

Одночасно, як це не дивно, місія Григорія Цамблака пройшла у повній гармонії із тією позицією, яку займала Константинопольська церква. Він висловив рівно ті самі ідеї, які неодноразово лунали з вуст візантійських ієрархів і таким чином фактично виконав роль посланця патріарха. При цьому патріарх сам його не уповноважував, тож Константинопольська церква формально не змінила своїм принципам утримуватись від прямої участі у західних соборах. Імператорська же влада теж не могла мати нічого проти змісту обох промов Григорія Цамблака.

Враховуючи те, що місія Григорія Цамблака була здійснена вже на завершальному етапі собору, то фактично його промова, хоч ближчою до котрого з двох варіантів вона була, зіграла підсумкову та закріплюючу роль. Мартин V незадовго перед тим призначив авторитетного проповідника Джованні Домінічі, кардинала Сан-Сісто та архієпископа Рагузи, своїм легатом до Константинополя. 1 лютого 1418 р. про це писав Петер фон Пулькау в листі до Віденського університету: «...додавав до того ж щодо розширення церкви через навернення самаїтів, які нещодавно віру сприйняли, та через очікуване повернення греків, до яких декого з панів кардиналів, як здається – рагузинського, визнавав бажаним призначити легатом»²⁶. Варто зауважити, що саме формулювання – *legationem velle suscipere asserebat* – залишає можливість того, що власне місія Домінічі почалася пізніше, вже після виступу Цамблака. Однак Домінічі помер наступного року у Буді на шляху до Константинополя. Тоді ж Андрій Хрисоверг був призначений єпископом Родоса, а його брат Феодор отримав призначення до Патр і до Корону. 13 травня Мартин призначив Владислава II Ягайла своїм вікарієм зі світських справ церкви в усіх володіннях Польщі.

Діалог із Константинополем також отримав своє продовження. Николай Евдемоніан повернувся з Констанцу до Візантії із двома нареченими для двох синів Мануїла Палеолога: Софія Монферратська стала новою дружиною спадкоємця

²⁶ Petrus de Pulka. S. 64.

престола Іоанна після смерті Анни Василівни, а Клеопа Малатеста – морейського деспота Феодора. Він також віз із собою листи Папи Мартина V, текст одного з яких опублікував в «Церковних анналах» Одоріко Райнальдї (док. IV).

Династичні шлюби обіцяли пожвавлення зв'язків із принаймні правителями Італії, які, втім, і так підтримували контакт із Імперією. Зокрема Софія приходилася своєму чоловікові тіткою в третіх, адже належала до Монферратської гілки династії Палеологів. Крім того, Папа обіцяв відпущення гріхів усім, хто вирушить на захист Гексаміліону – лінії укріплень, що захищала Морейський деспотат на Істмському перешійку від османів, які вже підкорили собі майже весь Балканський півострів²⁷. Перемовини про унію з Евдомоніаном та Феодором Хрисовергом тривали і далі.

Отже, як для Візантії, так і для Польсько-Литовської держави унійні пропозиції виконували не стільки роль дороговказу, реального перспективного плану дії, скільки були інструментом впливу для досягнення зовнішньополітичної мети, для створення іміджу христолюбивої влади в очах Західної Церкви і для підтримання постійного рівня перемовин щодо унії, які в свою чергу дозволяли попутно вирішувати інші питання – залучати західну допомогу для боротьби проти османів (у випадку Візантії) або демонструвати більшу успішність церковної політики порівняно із Тевтонським орденом (у випадку Польщі). Нижче наведено переклади з латини чотирьох документів, що прямо стосуються унійних перемовин на Констанцькому соборі у 1415 та 1418 рр.

²⁷ Спогади Сильвестра Сиропула II, 6: Les “Mémoires” du Sylvestre Syropoulos.... P.106; Loenertz R. Op.cit. p. 30-32; Гілл Д. Вказ. пр. С. 36.

Документ І.

Лист Владислава Польського на Констанцький Собор від 29 серпня 1415 р.²⁸:

Лист, відправлений королем Польщі Констанцькому соборові щодо повернення греків.

Найсвятіший Констанцький Соборе... Владислав, Божою милістю король Польщі та верховний князь Литви та спадкоємець Русі тощо... Оскільки, вельмишановні отці, вважаємо і незначну справу такою, що буде люб'язною найвищому Ісусу, тож невтомними трудами та чистою думкою дотримувати своєї католицької віри... тому.... заохочуємо та молимо, щоб нашої вірі католицькій могли здійснювати прирости справами, яких розумом прагне... Подавець цих [листів], пан брат Феодор Константинопольський²⁹, генеральний вікарій Товариства генерального ордену проповідників, муж правовірний та відданий, як це його справи вочевидь показують, вправний у грецькій, татарській та латинській ідіомах (мовах), в листах багатьох князів християнської нашої віри різноманітно рекомендований, христовою любов'ю та вченням натхнений, представив себе нашої присутності... уклінним зі сльозами молінням... щоби ми за нього поручилися перед Вашими Милостями... щоби зміг вашими благосклонностями здійснити, що в душі його засіло для звеличення католицької віри визволителя найблагочестивішого людського роду. Звісно, як відомо Святим Отцям, досі маємо у нашому королівстві декотрих русинів, підданців наших, котрих ще не осягло божественне світло: щоби звільненими від помилки на шлях незмірної істини... вирішили б ви... пана брата Феодора... мати... довіреним... Дано в Новому місті Корчині в четверг після свята блаженного апостола Варфоломія 1415 року.

До виступу п. А[льберта], єпископа Краковського, канцлера королівства Польщі.

²⁸ Littera missa per regem Polonie concilio Constanciensi.... // Acta Concilii Constanciensis her. von H. Finke. B. III. Münster, 1926. P. 281-282

²⁹ Феодор Хрисоверг, брат Андрія Хрисоверга.

Документ II

З промови Андрія Ласкаріса, архієпископа Познанського, виголошеної 13 грудня 1415 р.³⁰:

Іншу точку зору кратко розглядаю, яка з боку кривавого та застарілого розколу у східній грецькій церкві ритуалами та церемоніями немало віддаляє від святого сповідування Римської та вселенської церкви та міцно і згубно чинить спротив, наскільки дозволяє впертість їх прелатів. Наскільки ж відторгнення вищезгаданих схизматиків та їхніх супутників, що віддалене тяглістю стількох років, і досі шкодить спасінню вірних, хто, хіба не слабкий розумом, цього не знає?.. І хоч би нас і відвертали, але знесеним є на цьому святому соборі моління за все це діло, даби зміг примусити тих з відділення, повернувшись до себе, прийти до єдності духа... Для цього, князі-прелати, король та герцог, ревнителі віри, себе пропонують Вашому Святійшеству придатними як через родинні зв'язки, оскільки син імператора Константинопольського взяв дружиною доньку вищеназваного пана герцога та породив потомство³¹, так і через розташування, оскільки і поряд, і прямо під владою їх пана короля та герцога владою така є множина греків згаданого грецького обряду, що і за місяць ніхто не зможе ані в довжину, ані в шир перейти зайнятий ними простір. І хто зможе тепер порахувати, скільки між ними в чудовий спосіб та з великими витратами було споруджено кафедральних церков, скільки місць віри та храмів святих. В них досі можна побачити, як своїм звичаєм відбувається шанування бога та виконуються таїнства. Багаторазово згадані князі, співчуваючи від щирого серця, вже давно і тепер не припиняють і не припинять докладати зусиль до засудження їх помилки. А по-друге, що через брата Феодора

³⁰ Der Liber Gestorum des Cerretanus // Acta Concilii Constantinensis her. von H. Finke, vol. II, p. 267-268.

³¹ Андрій Познанський, дещо помилково та явно перебільшуючи, говорив про шлюб між Анною, донькою московського великого князя Василя I та одночасно онукою (а не донькою) Вітовта, із Іоанном, сином Мануїла II, імператора Візантії.

з ордену Проповідників, освіченого у грецькій мові та святих письменах, для того відправленого на цей святий собор, а також і до ясновельможного римського короля, щоб вашим отцовствам від цих князів проголосити всенародно...

Документ III

З щоденника Гійома Філластра. Опис виступу Григорія Цамблака 25 лютого 1418 р.³²:

Наступної п'ятниці (18 лютого 1418 р.) в'їхав до Констанца пан Григорій архієпископ... русин віри грецької, прибувши для того, щоб опікуватися союзом греків та латинян у покорі Римській церкві.

В день 25-й лютого року тисяча 418-го, першого року пана Мартина V і 4-го [року] Собору Констанцького, Папа проводив загальну консисторію, в якій римський король був присутній та п. Григорій, архієпископ..., русин ордену святого Василя, котрий, кажуть, є митрополитом усієї Русі над 50-ма кафедральними церквами віри грецької, прийшов виказати пошану п. нашому Папі із шістьма пресвітерами свого ордену та був представлений у такий спосіб.

Коли возсідав п. наш Папа поміж понтифікалів, кардиналів та інших у звичний спосіб, увійшов у це місце архієпископ у супроводі архієпископа Гнезненського та єпископа Плоцького в Польщі та тричі приклонив коліна, після чого підійшов до паркету та став разом зі своїми [супутниками] в місце адвокатів перед очима Папи, де магістр Маврикій з Богемії, магістр теології, виголосив промову що пропонувала зусилля п. архієпископа віддавна прийти до віри та покори Римській церкві. Почуто, що [він] бажав здійснити об'єднання церкви та опікуватися, щоб зробилося [так] по всьому тому королівстві. Це прагнення після подання магістра Маврикія в письмі виказав та публічно зачитав³³. Його зміст такий:

³² Fillastres Gesta concilii Constanciensis // Acta Concilii Constanciensis / her. von H. Finke. B.II. Münster, 1923. S.164-167.

³³ Quam intencionem in scriptis exhibuit post propositionem magistri Mauricii et fuit publice lecta. Важливо наголосити, що ця фраза не вказує прямо на особу того, хто зачитав листа, і враховуючи зворот

Велику вдячність висловлюю безсмертному Богові, Блаженнійший Отче, за те, що мене удостоїв у ці найновітніші дні після таких втрат такої тривалої та вкоріненої схизми св. Р. церкви стати біля Вашого Святійшества, найвищого та безсумнівного понтифіка та істинного вікарія Ісуса Христа. Вдячність також висловлюю тому ж всемогутньому Богові, Святійший Отче, за те, що через твою достойність розірвані та скинуті ті перепони людському спасінню католицькою вірою, човен Петра встановлений та розміщений у безпеці, виготовлений у настільки давні часи, а тепер повернутий до своєї гідності³⁴, і за те також, що в ці часи споглядаю таке, що віддавна хотів з найвищим бажанням і чути, і бачити, тобто мир та спокій святої віри католицької. Бо й справді, Блаженнійший Отче, багато нашим зовнішнім народностям збентежень думок принесла схизма, яка досі обтяжувала святу Римську церкву. І так як з найчисленнішими голосіннями бажали ми цієї святої унії, зазначені мир та спокій святої Божої церкви незмірну породжують вітиху та природну радість в усіх нас, хто ті області Русі замешкує. І ось я, Блаженнійший Отче, віддавна бажавши цієї священної унії, прибув до найхристияннішого мого пана, п.

«після подання Маврикія», напрошується висновок, що йдеться про когось іншого, вочевидь про самого Цамблака. Це ж підтверджує і наведений опис події Петера фон Пулькау, котрий прямо говорить про «усний виступ» архієпископа через перекладача. В той же час переважна більшість дослідників наголошують на тому, що листа зачитав магістер Маврикій і це твердження виступає одним із аргументів того, що текст листа не належав Цамблаку, але був складений самим Маврикієм.

³⁴ Порівняйте у Супрасльській промові: «Вы есте искуснии корьмчіе, иже корабль церковный и ко смиренія пристанищу тихому, и всяческих вѣтр прменному наставляюще». Тут і далі: Пелешенко Ю. В. Розвиток української ораторської та агіографічної прози кінця XIV – початку XVI ст. Київ, 1990. С. 117-118. В цілому значна частина Супрасльської промови заповнена словами пошани до отців Собору. Відповідну роль у філластровій версії виконують слова пошани новообраному Папі та самій події завершення Західної схизми.

короля Польщі, та до п. герцога Вітольда, його брата³⁵, найвідданіших князів Ваших священних ніг, біля яких мені випало в ці часи опинитися та, більше того, перебувати. Тих ясновельможніших князів жертівністю та найвищою вірою віддавна я також сподвигнутий та схилений до цього святого бажання святої Римської церкви, щоби не один лише я запалав найвищою пристрасстю, але усіма своїми силами та усією своєю старанністю та пильністю намагався б і інших, наскільки можливо, до того святого бажання привести проповіддю та напучуванням їхнім руським способом мовлення. Із тих народів, Святійший Отче, багато хто стяжає це святе бажання, хто прагне цієї святої унії церкви.

Ось так молячи просив тих ясновельможних князів, що відрядили мене прийти до ваших найсвятіших ніг заради цієї найбільшої справи, щоби я також насолодився тим святим миром церкви Божої разом з іншими християнами, а до того щоби ще й молив, якими молитвами зможу, у Вашого Святійшества, щоби, оскільки Божою волею в особі Вашій найсвятішій Божа церква об'єднана з усією найвищою радістю, так саме і найвищою найсвятішою Вашою опікою та турботою приведена, хай станеться унія між тією Церквою Східною та святою Римською Церквою, хоча, Блаженніший Отче, і перед тими моїми мольбами, які зараз ізливаю, як відчуваю, Святійшество Ваше усю опіку та турботу спрямовує на відновлення тих країв, хоча полишена є, можливо, думка на сьогодні про відновлення християнської віри через різноманітні та превеликі клопоти Вашого Святійшества. І сю найблисучішу працю Ваше Святійшество не позбавило уваги, але поміж іншими також явило турботу. І як спаситель світу Ісус Христос своїм стражданням сочетав та поєднав суцільно саму людську природу з божественною, так і да приведе Ваше Блаженство в сії дні до того, щоб наш рід сочетався зі святою Римською

³⁵ Супрасльська промова взагалі не містить згадок про патронів автора текста: ані про правителів Польщі, ані Литви, ані про Константинопольських ієрархів. Відповідно, вона позбавлена й наративних автобіографічних елементів, присутніх у філастровому тексті.

Церквою. І да повернуться ці два роди блискуче та розкішно до попередньої їх добродушності та любові, котра добродушність через настільки тривалу схизму є відкинutoю та оберненою на ненависть та недоброзичливість³⁶. Прагне сієї найсвятішої унії, Блаженнійший Отче, також найясновельможніший господар мій, п. імператор Константинопольський, син Вашого Святійшества, також і патріарх того града та інші християнські народи тих країв, як вже ясно показано тим, що вже раніше було висловлено з того приводу в присутності Вашого Святійшества легатом самого найяснішого п. імператора, котрий цей предмет виклав у другій своїй попередній промові у цій країні. Наскільки це стосується усіх тих регіонів, з яких сюди, до Вашого Святійшества, я прибув, які коряться переважно пануванню та повелінню вищепойменованих найясновельможніших короля та князя, синів Вашого Святійшества, народи котрих коряться культові та обрядові своєї церкви, ці славні князі, які і в іншому, несуть опіку щодо розширення та приростання християнської віри, як це досить часто ставало відомим Вашому Святійшеству і з багатьох листів самих князів³⁷. Усю цю опіку виконують,

³⁶ Супрасльська промова: «Бог же смиренія, иже крестом срѣдостѣнія вражды разоривыи и соединивыи горня должим, тѣ да подвигнет обоя страны въ собраніе, и дух святыи да послет въ сердца ваша, и слово дасть въ отверженіе уст ваших, да по первому отецъ преданію, обновѣте благочестивное исповѣданіе вѣры, неприразившеся ни в чесомже иже от богодохновенных отецъ преданным догматом, и съедините церковь, юже добрыи пастыр своею кровію стяжа, яко да множаєт о вас пребожественая славится Троица». В цілому треба сказати, що Супрасльська промова навіть відносно більше слів приділяє перспективі поєднання церков. Її можна таким чином вважати навіть більш уніатською, ніж латинський текст, як це не парадоксально.

³⁷ Ця характеристика сучасного стану є нейтрально католицькою за походженням. Супрасльський текст же акцентує на тому, що різні канони не мають розділяти єдину церкву: «Доколѣ единая церкви християнская на двѣ славы раздѣляется. И како же и наречется християнская церкви, не имящая Христова съединеніе?! Христос бо съедини нас крщеніем і евангелием и ко волнои страсти грядыи, отца помолі о нас, рек: ”Отче сътвори их да будутъ едино, яко же и мы

щоби народи, їхнім повелінням покорні, що відлучені від лона святої Римської Церкви, як того бажають ревнителі християнської віри, повернулись до єдності церкви, для служби тому, щоби шляхом должним та чесним, як і звичним, а саме через собор конгрегації, так щоби з обох сторін зібралися досвідчені та освічені в праві, які розрішили би складнощі віри і ті розбіжності між тими народами зі святою Римською Церквою³⁸. Буде ж очікуваним, Блаженнійший Отче, що [s.s.] проявить істину, але не дозволить стільком народам бути відчуженими один від одного. Отже, да погодиться Ваше Блаженство, Святіший Отче, в теперішні часи, як і обіцяно! Багато святих понтифіків, попередників Вашої Святійшості, не сумніваюсь, прагнули теперішнього бажання тих народів, і не відаю, чому з волі Бога не досягли вони цього. Найщасливішим же є Ваше Святійшество, що сього дня дочекалося, щасливі також і ми, кому дано те бачити та рук до того докласти! Отже, Блаженнійший Отче, що є уподібненням Вашого Святійшества або Петру, вікарію Христа, чий престол займаєш, або Павлу, найсвятішому доктору, чії труди по наверненню народів до віри Христової є найпомітнішими, да не відкладеться довше та найясніша праця, але як можливо скоріше будуть відряджені відповідним чином особи, котрі своєю благоуханною мовою та святим життям зведуть ті народи та приведуть їх до єдності святої матері церкви та до Божого миру та найповнішої любові, що посприяє сій найсвятішій справі! Се святе бажання спонукало мене, Отче Блаженнійший, сії труди прийняти на себе та прибути з найбільшою любов'ю та милістю до присутності Вашого Святішейства. Отже сподіваюся побачити все, на що понадіявся у Вашому Святійшестві, оскільки маю

едино есмы". Нынѣ же не едино, но имя убо едино, еже Христос. Славы же и мудрования разна, вѣра яже во Троицу едина, исповѣданіе же не съгласно».

³⁸ Ця програмова думка є спільною для обох версій промови Цамблака: «Сънидемся убо и господие и отци, и стяжемся добрым истязаніем, и изъвоспросимся добрым и съвопрашаніем, братскы, а не по строгости, богоугоднѣ, а не свое вгодне, истинно, а не лестивно, смирено, а не гордостно, любомудрно, а не любопрително, апостолскы, а не фарисѣискы».

повертатися, побачивши найкращі бажання та розпорядження щодо цієї святої справи Вашого Святійшества, да оберігає довічно Бог його незаплямованим! Амінь.

Після оголошення тієї хартії п. Папа відповів, привітавши наміри його, що можна було б обдумати, що для здійснення того мало бути підготовлено та що спосіб здійснення, та призначити день.

Після того були оголошені листи короля Польщі та п. Александра або ж Вітольда, великого герцога Литви, звернені про те до п. Папи. Далі ж архієпископ Григорій виказав пошану Папі та був допущений до цілування ноги, руки та вуст, так само і його супутники. І так пішов собі³⁹.

Документ IV

Лист Папи Мартина V синам візантійського імператора Мануїла II від 6 квітня 1418 р.⁴⁰

Мартин *тощо*. Коханим синам благородним мужам Іоанну, Феодору, Андроніку, Констянтину, Димитрію та Фомі, синам найлюбезнішого сина во Христі Мануїла, ясновельможного імператора Константинопольського, шлю вітання *тощо*.

Личить найвищій владі нашого апостольського та пастирського покликання здійснювати пильнування, щоби за прикладом вічного Пастиря, обов'язки котрого своєю дбайливою добротою несемо на землі, можемо піклуватися про благо всіляких, допомагати всім, проникатися в глибині любов'ю до всіх сукупно, окремо співчувати немічним та духовно їх зціляти; але найбільше творити добро нашим

³⁹ Говорячи словами Дж. Гілла: «геть зі сторінок історії, бо ж нам нічого не відомо про його повторну зустріч з папою та й узагалі про його пізнішу долю» (с. 38).

⁴⁰ Raynaldo O. *Annales Ecclesiastici ab anno MCXCVIII ubi card. Baronius desinit*. Tomus 18. Romae, 1659. an. 1418, 17. Той же лист: Ceccone E. *Studi storici sul Concilio di Firenze con documenti inediti o nuovamente dati alla luce sui manoscritti di Firenze e di Roma*. Doc. I. p. 227-228.

ближнім у вірі, відповідно до вчення блаженного Павла, і надзвичайно сильно прагнемо сприяти поверненню та спасінню всіх тих, хто пишається іменем та покликанням християнськими. Тому тяжко та з великим сердечним болем зносимо величезні збезлюднення Греції, втрати та небезпеки спустошення тієї пречудової імперії та найбагатолюднішої частини Церкви, при якій квітла віддавна мудрість, зростала військова міць та честь, а також (що стоїть поперед усього) сяяла та виблискувала християнська віра.

Отже бажаємо, наскільки з Божою та нашою честю зможемо до неї зглянутися, щоби піднести ліки від давнього розділення Грецької від послухання святій Римській церкві та благородно співдіяти викоріненню цілої схизми тієї, аби не було в подальшому, оскільки не має бути, різниці між латинянами та греками, але всі в одній отарі господній в його хліву, котрий є Церква, під тим пастирем вікарієм Ісуса Христа могли б бути Божими воїнами та йшли б єдинодушно до дому Божого в згоді. Ось чому ми благосхильно зважили на обітницю найдорожчого во Христі сина Мануїла, імператора Константинопольського, вашого ясновельможного батька, котрий, для більш зручного та більш придатного повернення до стародавнього загального миру та примирення взаємного всіх Христових шанувальників всіх областей, нас принижено уклінно молив, щоби ми знайшли вільну можливість скріплення шлюбом вас, синів його, та кого-завгодно з вас, з дружинами віри та відданності та послухання святої Римської Церкви. З цим Наша Світлість рішуче розслідуємо, як бути з цією найкориснішою справою миру, та відчуваємо добре уповання в Господа щодо Ваших Шляхетностей, що заради вашого уподібнення батьківській побожності з часом розквітне справа такого спасіння та отримає він у долю щасливе здійснення очікуваного миру та союзу. До того ж з вартим віри донесенням багатьох, що вивчають умови та звичаї тих областей, будемо обізнані що, разом з уважно обміркованими властивістю обставин та дбайливістю в теперішньому часі, такий шлюбний контракт зміг би бути корисним для вищезгаданого повернення. Звідси вам та кому-завгодно вашим з самими дружинами у побожності та вірі тієї ж святої Римської Церкви нам та

апостольському престолу слухняно покірним, як сказано раніше, цим відступаємо вільну можливість скріпити шлюби. Бажаємо, однак, щоб ті жінки могли завжди додержуватися віри, сповідання та послушання самій святій Римській та вселенській Церкві та перебувати у пошані та благоговінні щодо нашого та апостольського престолу, як без шкоди божественому закону та православній вірі, або ж без приниження Спасителя: послаблюємо всі кари та інше, що супроти вищезгаданого іти могли б або так чи інакше цьому противитися, постановами апостольськими, декретами загальних Соборів та іншим, що жодним чином не противечать.

Тож жоден *тощо*, не сміє порушити наші рішення, бажання та послаблення *тощо*.

Якщо однак хто *тощо*.

Дано в Констанці, у VIII іди квітня, року I.